

---Name of Journal-----

Vol(issue), PP.
.atu.ac.ir

DOI: 10.22054/TSSQ.2021.60539.1095

The Impact of Geopolitics on the State Behavior in Tajikistan

Hamid Hakim*

Assistant Professor, International Relations, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

Abstract

Owing to their lasting and permanent effects, geopolitical factors play a significant role in the politics and behavior of state. Given Tajikistan's geopolitics, it is important to consider geopolitical factors and their effects in order to understand and predict policies and behavior of the state in Tajikistan. This is also of special importance due the proximity of Tajikistan to the Islamic Republic of Iran as well as myriad commonalities between the two. Adopting a descriptive-analytical method and relying on library research, the present study aims to analyze the politics and behavior of the state in Tajikistan by investigating the effects of Tajikistan's geopolitics on the state. The hypothesis is that the geopolitical characteristics of Tajikistan are factors causing tension for the country and creating, directly or indirectly, threats, instability, and insecurity which all affect the politics and behavior of the state in Tajikistan. This has led to the state's authoritarianism and centralism in the domestic arena and its dominated, submissive character in the foreign arena.

Keywords: Geopolitics, Tajikistan, State, Behavior, Authoritarianism

---

* (Hhakim@atu.ac.ir)

Original Research

Received: 04/27/2021

Accepted: 10/04/2021

ISSN: 2476-2806 eISSN: 2476-6828

تأثیر ژئوپلیتیک بر رفتار دولت در تاجیکستان

حمید حکیم* استادیار روابط بین‌الملل دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

چکیده

عوامل ژئوپلیتیک با توجه به مانایی و پایایی اثراتشان، همواره نقش قابل توجه در عرصه سیاست و رفتار دولت‌ها دارند؛ در تاجیکستان نیز با توجه به ویژگی‌های ژئوپلیتیکی این کشور، بررسی و توجه به این عوامل و تأثیرات آنها، نقش بسزایی در شناخت و پیش‌بینی سیاست‌ها و رفتار دولت این کشور داشته و طبیعی است که این مهم با توجه به همسایگی و اشتراکات فراوان این کشور با جمهوری اسلامی ایران، اهمیتی مضاعف نیز می‌یابد. لذا نظر به این مهم، در این پژوهش با هدف تحلیل سیاست و رفتار دولت تاجیکستان، پرسش پژوهش بر این مبنای شکل گرفته که ژئوپلیتیک تاجیکستان چه تأثیری بر سیاست و رفتار دولت این کشور دارد؟ در مقام پاسخ، فرضیه تحقیق این است که ویژگی‌های ژئوپلیتیک تاجیکستان عواملی تنش‌زا هستند که در کنار ضعف این عوامل برای این کشور، به‌طور مستقیم و غیرمستقیم با ایجاد تهدید و مواردی مانند تنش، بی‌ثباتی و ناامنی بر سیاست و رفتار دولت تاجیکستان اثر داشته و باعث اقتدارگرایی و تمرکزگرایی دولت در عرصه داخلی و تسلط‌پذیری آن در عرصه خارجی شده است. این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی انجام شده و روش گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای می‌باشد.

واژگان کلیدی: ژئوپلیتیک، تاجیکستان، دولت، رفتار، اقتدارگرایی

مقدمه

عوامل مختلفی بر سیاست و رفتار دولت‌ها تأثیرگذار می‌باشد که در این میان یکی از مهم‌ترین آنها عوامل ژئوپلیتیکی (جغرافیایی) است. عوامل جغرافیایی بسته به اوضاع و احوال کشورها و شیوه‌های آنها در بکارگیری و استفاده از این عوامل در سیاست داخلی و خارجی، می‌تواند نتایج مثبت و یا منفی به بار آورد. دولت‌ها می‌کوشند با توجه به نوع و میزان قدرت آفرینی عوامل جغرافیایی از آنها استفاده کنند تا به این وسیله بتوانند اراده سیاسی خود را در عرصه‌های داخلی یا بین‌المللی عملی نمایند (جعفری ولدانی، ۱۳۸۷: ۳).

برای کسانی که در سیاست ملل و کشورها به نحوی مسئولیتی به عهده دارند اعم از رهبران، مدیران و مجریان امور؛ مطالعه ژئوپلیتیک مفید و حتی ضروری است. مطالعه ژئوپلیتیک می‌آموزد که بر چه مبنای اساسی باید تصمیم گرفت و چه عوامل و عناصری را می‌توان به طرف هدف مشخص سوق داد یا برای نیل به مقصود، چه وسایلی را باید بکار بست (عزتی الف، ۱۳۹۰: ۴). اهمیت این مهم تا بدانجاست که مورگنتا به وضوح آن را با ثبات‌ترین عامل در شالوده قدرت ملی شناسایی می‌کند و معتقد است که این عامل بنیادین صرفنظر از تأثیر متفاوت آن بر تصمیم‌گیری سیاسی باید مورد توجه همه کشورها قرار گیرد (حکیم، ۱۳۹۶: ۲۸).

ژئوپلیتیک را می‌توان بررسی تأثیر عوامل جغرافیایی بر رفتار دولت‌ها دانست؛ اینکه چگونه موقعیت مکانی، اقلیم، منابع طبیعی، جمعیت و تکه زمینی که یک دولت روی آن قرار گرفته است، فرصت‌ها و محدودیت‌های امنیتی و سیاسی متعددی برای دولت‌ها بوجود می‌آورد (اکالاها، ۱۳۹۴: ۵۷۴). به تعبیری عوامل ژئوپلیتیکی را باید بعنوان عاملی موثر در سیاست و رفتار دولت‌ها دانست که مسائل مربوط به آن همواره در کانون توجه دولت‌ها است.

در این میان یکی از مناطق مهمی که بر مبنای ژئوپلیتیک می‌توان به بررسی آن پرداخت، آسیای مرکزی و کشورهای این منطقه است.

آسیای مرکزی به لحاظ ژئوپلیتیکی همواره از اهمیتی خاص برخوردار بوده و فروپاشی شوروی سابق و تغییرات ژئوپلیتیک صورت گرفته در منطقه آسیای مرکزی، عاملی بود که باعث اهمیت و تأثیرگذاری بیشتر عوامل ژئوپلیتیک این منطقه گردید. نقش این منطقه به منزله پلی طبیعی بین اروپا و آسیا حائز اهمیت می‌باشد. وجود آسیای

جنوبی، چین و کشورهای خاور دور در شرق این منطقه؛ جمهوری اسلامی ایران در جنوب و همجواری با روسیه و خزر از غرب و شمال بر اهمیت این منطقه افزوده است. قرار گرفتن در مکان فوقانی خشکی مسلط بر خاورمیانه دارای انرژی و منابع غنی معدنی، حضور روسیه، چین و ایران و وجود ذخائر انرژی برای قدرت‌ها از اهمیت استراتژیک برخوردار می‌باشد. بر اساس نظریه «سرهالفورد مکیندر»، آسیای مرکزی در منطقه‌ای با عنوان قلب زمین قرار گرفته است. از دیدگاه وی هر کشوری که بر این منطقه از جهان تسلط پیدا کند به تمامی جهان تسلط پیدا کرده است. به دلیل موقعیت بسیار مهم این منطقه است که شاهد توجه و حضور قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای به آسیای مرکزی و تقابل و بعضاً تضاد منافع کشورهای مختلف جهان در این منطقه هستیم. علاوه بر آن وجود منابع عظیم انرژی و خاویار که در تمام نقاط جهان بی‌نظیر است به این منطقه اهمیت خاصی بخشیده است (قادری نجف‌آبادی، ۱۳۸۱: ۱۰).

آسیای مرکزی و حوزه دریای خزر منطقه ویژه‌ای است که تقریباً در مرکز «اوراسیا» قرار دارد. این منطقه به مثابه چهارراه شمال و جنوب و شرق و غرب، نه تنها اوراسیا را از شرق به غرب پیوند می‌دهد بلکه بعنوان کانالی قاره آسیا را از شمال به جنوب نیز مرتبط می‌کند، عبارتی تمدن غربی و شرقی در اینجا به یکدیگر رسیده و همچنین ادیان و فرهنگ‌های مختلف با هم تلاقی می‌کنند. بواسطه همین موقعیت خاص جغرافیایی، زمینه اثرگذاری بر دیگر مناطق بیرونی و پیرامونی بسیار مهیا می‌باشد (علیزاده، ۱۳۸۰: ۱۷۷، Lopour, 2015: 3).

در ابتدای دهه ۹۰ و در سال ۱۹۹۱ میلادی بار دیگر توجهات به تحولات و رویدادهای منطقه آسیای مرکزی جلب شد؛ با تغییرات ژئوپلیتیک رخ داده، فروپاشی شوروی و استقلال جمهوری‌های بجای مانده از آن امپراطوری در آسیای مرکزی، ساختار حاکم بر منطقه دستخوش تحولات و دگرگونی وسیعی گشت (Lopour, 2015: 2). کشورهای جدیدی با ویژگی‌های ژئوپلیتیکی جدید ظهور یافتند که هر یک ناگزیر می‌بایست با توجه به این ویژگی‌ها به حیات خود ادامه می‌دادند.

در میان این کشورها، تاجیکستان از اهمیتی خاص برخوردار می‌باشد. واقع شدن این کشور در آسیای مرکزی و همسایگی با کشورهای منطقه از جمله ازبکستان که داعیه رهبری منطقه را دارد، همجواری با کشور چین و مناطق مسلمان‌نشین آن، همسایگی با

افغانستان و هم‌مرزی با شمال آن کشور، نزدیکی به کشوری مانند پاکستان و حتی هند، وجود منابع غنی آبی و کشور بالادستی آب در منطقه کم‌آب آسیای مرکزی، وجود منطقه مهم و حاصلخیز فرغانه در این کشور، کشوری مسلمان و البته دارای اقلیت‌های مختلف از جمله عوامل ژئوپلیتیکی هستند که باعث اهمیت خاص این کشور می‌باشند. بعلاوه این کشور بعنوان تنها کشور فارسی زبان منطقه آسیای مرکزی از اهمیتی خاص برخوردار بوده و لذا شناخت رفتار دولت و عوامل موثر بر آن بسیار مهم است. می‌توان بیان داشت ویژگی‌های ژئوپلیتیکی خاص تاجیکستان، نشان دهنده این واقعیت است که عنصر ژئوپلیتیک بر سیاست و رفتار دولت در این کشور تأثیرگذار می‌باشد؛ به‌طوری‌که شاید بتوان گفت مهمترین نقش را در عرصه رفتار حال و آینده دولت‌های این کشور دارد. بویژه با توجه به مانایی و پایایی عوامل ژئوپلیتیکی، اهمیت این موضوع چند برابر نیز می‌شود؛ لذا با تحلیل عوامل ژئوپلیتیکی می‌توان به شناخت و درکی درست در این زمینه رسید. بنابراین در این پژوهش به این مهم پرداخته شده و بر همین اساس پرسش اصلی تحقیق بدین شکل است که ژئوپلیتیک تاجیکستان چه تأثیری بر سیاست و رفتار دولت این کشور دارد؟ فرضیه این است که ویژگی‌ها و عوامل ژئوپلیتیک تاجیکستان، عواملی با قابلیت تنش‌زایی بوده که در کنار ضعف این عوامل برای این کشور، به شکل مستقیم و غیرمستقیم با ایجاد مسائلی مانند تنش، بی‌ثباتی، منازعات داخلی و مناقشات قومی بر سیاست و رفتار دولت تاجیکستان تأثیرگذار بوده و ضعف و تهدید حاصل از این عوامل باعث اقتدارگرایی و تمرکزگرایی دولت تاجیکستان در عرصه داخلی و سلطه‌پذیری و وابستگی آن به قدرت‌های دیگر در عرصه بیرونی شده است.

مبانی نظری

ژئوپلیتیک مفهومی است که تعاریف متعددی از آن وجود دارد. پیروز مجتهدزاده ژئوپلیتیک را اثر محیط یا پدیده‌های محیطی چون موقعیت جغرافیایی، شکل، منابع و ... در تصمیم‌گیری‌های سیاسی می‌داند (مجتهدزاده: ۱۳۸۱: ۱۲۸). صلاح‌الدین شامی، ژئوپلیتیک را رابطه بین انسان و محیط و تأثیر آن بر رفتار سیاسی (چه بر افراد و چه بر واحدهای سیاسی) می‌داند (الشامی، ۲۰۰۱: ۲۲۲). کوردلیه در دیکشنری تاریخ و جغرافیای سیاسی در قرن بیستم بیان می‌دارد، رویکرد ژئوپلیتیک اساساً روشن کردن تعامل بین جغرافیا و سیاست منتج از آن است (Cordellier, 2005).

با بررسی تمامی این تعاریف و در مقام بیان تعریفی برای ژئوپلیتیک، بعنوان مخرج مشترک همه تعاریف می‌توان بیان داشت که ژئوپلیتیک رابطه جغرافیا و سیاست و تأثیر (عوامل) جغرافیا بر سیاست می‌باشد. در ژئوپلیتیک یا سیاست جغرافیایی، نقش عوامل جغرافیایی در سیاست بررسی می‌شود (عزتی ب، ۱۳۹۰: ۷، حافظ نیا: ۱۳۹۰: ۲۸؛ Cohen, 2003). به این معنا که موضوع ژئوپلیتیک تأثیر و رابطه میان عوامل جغرافیایی ثابت (موقعیت، وسعت، ناهمواری‌ها، مرزها، شبکه آب‌ها و شکل) و متغیر (جمعیت و منابع طبیعی) بر سیاست و رفتار دولت‌ها است. عوامل ثابت در حقیقت همان پدیده‌های طبیعی و جغرافیایی هستند و عوامل متغیر که ممکن است برخی از آنها نیز منشأ طبیعی داشته باشند به دلیل مطرح بودن نقش کمیت در آنها، جزء عوامل متغیر محسوب می‌شوند. بدیهی است درجه تأثیر عوامل ژئوپلیتیکی یکسان نبوده و متفاوت می‌باشد (جعفری ولدانی، ۱۳۸۲: ۲۲). موقعیت جغرافیایی در بین عوامل ثابت و انسان در بین عوامل متغیر، نقش دو قطب اصلی را در تحلیل‌های ژئوپلیتیکی ایفا می‌کنند، به همین علت در بررسی عوامل موثر، به موارد مذکور بیشتر از عوامل دیگر اشاره می‌شود.

شرح و بحث

فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، رخدادی بود که منجر به ظهور کشورهای جدید و بالتبع ایجاد مشخصه‌های جدید ژئوپلیتیکی برای هر یک از این کشورهای حاصل از فروپاشی شوروی سابق شد. تغییرات ژئوپلیتیکی حاصل از این رخداد و کشورهای با ویژگی‌های ژئوپلیتیکی جدید که نه تنها باعث اهمیت بیشتر منطقه آسیای مرکزی و کشورهای آن گردید بلکه تأثیرات شگرفی نیز بر تک‌تک کشورهای این منطقه داشت. تاجیکستان از جمله این کشورها است که تغییرات ژئوپلیتیک صورت گرفته پس از فروپاشی شوروی باعث اهمیت مضاعف ویژگی‌های ژئوپلیتیک آن گردید، به طوری که باید بیان داشت مجموعه ویژگی‌های ژئوپلیتیک تاجیکستان، اصلی‌ترین عامل اهمیت یافتن این کشور است و عوامل ژئوپلیتیک آن بر سیاست و رفتار دولت این کشور بسیار تأثیرگذار است. لذا در ادامه به بررسی ویژگی‌های ژئوپلیتیک تاجیکستان و تأثیرات آنها پرداخته می‌شود.

عوامل ثابت ژئوپلیتیک

موقعیت

بی‌شک موقعیت را باید یکی از مهم‌ترین عوامل ژئوپلیتیکی تاجیکستان دانست. واقع شدن در قلب اوراسیا، چهارراهی میان شرق و غرب و شمال و جنوب، همجواری با قدرت‌هایی مانند چین و تاثیر و نفوذ تاریخی و فرهنگی ایران و روسیه، موقعیتی شگرف برای تاجیکستان به ارمغان آورده است. این کشور هم از موقعیت ویژه‌ای جهت نفوذ و حمله به همسایگان و مناطق پیرامونی خود برخوردار بوده و هم موقعیت مناسبی جهت دفاع برای مناطق پیرامونی خود و همین‌طور دفاع و مقابله در برابر تهاجم همسایگان بهره‌مند می‌باشد. تاجیکستان موقعیت ممتازی برای مسیرهای حمل و نقل و تجاری مانند مسیرهای انتقال انرژی به شمار می‌رود. البته در کنار موقعیت استراتژیک تاجیکستان که باعث جلب توجه و حضور قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای گشته، برخی مشکلات دیگر مانند محصور بودن در خشکی باعث وابستگی این جمهوری به کشورهای دیگر شده است.

شکل ۱. نقشه کشور تاجیکستان

همجواری این کشور با مناطق مسلمان‌نشین غرب چین، با توجه به نگاه بدبینانه و برخورد چین به مردم این منطقه کشورش و با نظر به تعامل و تداخل قومی مسلمانان غرب چین با مردم تاجیکستان، باعث شده، چین همواره به مثابه تهدید برای تاجیکستان

بوده و این اختلاط قومی نیز به مثابه تهدیدی داخلی برای امنیت تاجیکستان باشد. از سوی دیگر همجواری با چین، نکته‌ای است که از زمان شوروی سابق تاکنون بعنوان مهم‌ترین عامل توجه مسکو به تاجیکستان بوده است. همجواری با دو جمهوری ازبکستان و قرقیزستان و بویژه ازبکستان با نظر به داعیه رهبری ازبکستان در آسیای مرکزی و وجود اقلیت قابل توجه ازبکی در تاجیکستان و ادعای ارضی ازبکستان بر تاجیکستان^۱، همواره از دغدغه‌های اصلی تاجیکستان در راستای برقراری حاکمیتی کامل بوده و عامل تهدیدات داخلی و خارجی برای دولت تاجیکستان است. همین مشکلات را در همسایگی تاجیکستان با افغانستان نیز می‌توان مشاهده نمود. وجود اقوامی مشترک در دو سوی مرز و انتقال تروریسم و ناامنی از مرز افغانستان به داخل تاجیکستان، همواره باعث ایجاد ناامنی در تاجیکستان بوده و دولت این کشور را مجبور به برخورد شدید و مقابله با این مسائل نموده است (Romin, 2015). در کنار موارد فوق، نفوذ تاریخی و فرهنگی ایران در تاجیکستان و همزبانی، اشتراکات و قرابت‌های فراوان این دو کشور باعث ایجاد نوعی نگاه جزء به کل از سوی تاجیک‌ها به ایران و در نتیجه نگاه ناشی از تهدید دولت تاجیکستان به ایران در خصوص ایجاد ناامنی داخلی در این کشور شده است. موقعیت تاجیکستان و هم‌جواریش با کشورهای دیگری که با یکدیگر - در کنار اختلاط قومی - اختلاف دارند و همین‌طور همجواری با دولت‌های قدرتمند، به نوعی ضعف موقعیتی برای آن محسوب گشته و باعث گرایش این کشور به سمت قدرت‌های بزرگ شده است.

در همین راستا افزون بر مواردی که پیشتر اشاره شد، اهمیت دیگر تاجیکستان را می‌توان در ایجاد مسیرهایی دانست که در کریدورهای حمل و نقل و ترانزیت انرژی می‌تواند نقش داشته باشد. اما در عمل آنچه که از این موقعیت مناسب ترانزیتی حاصل شده است، قرار گرفتن در یکی از کریدورهای اصلی ترانزیت مواد مخدر از افغانستان به سمت روسیه و اروپای شرقی است که ناامنی و تبعات منفی فراوانی برای این کشور به همراه داشته است.

---

۱. به طور متقابل، تاجیکستان نیز بر برخی مناطق ازبکستان از جمله مناطق فارسی زبان آن ادعا دارد. درصدی از جمعیت ازبکستان را هم تاجیک‌ها تشکیل می‌دهند، به طوری که تاجیک‌ها عمده‌ترین اقلیت ازبکستان هستند.

با توجه به مطالبی که بیان شد باید گفت بدیهی است که موقعیت تاجیکستان، موقعیتی بی‌نظیر می‌باشد. با وجود محصور بودن در خشکی، واقع شدن در چهارراه شرق و غرب و شمال و جنوب، همسایگی با دولت‌های قدرتمند منطقه‌ای مانند روسیه، ایران و چین؛ عواملی هستند که موقعیتی مناسب را برای تاجیکستان رقم زده اما علی‌رغم این اهمیت، آنچه که ماحصل این موقعیت برای تاجیکستان می‌باشد، وجود هراس و ترسی همیشگی از تهدیدات دائمی داخلی و خارجی است که از عامل موقعیت این کشور منتج می‌شوند.

وسعت

به لحاظ وسعت، تاجیکستان از مساحتی کم برخوردار بوده و فاقد عمق استراتژیک می‌باشد. این امر باعث شده جدای از تهدیداتی که ممکن است از بیرون وجود داشته باشد، در عرصه داخلی نیز هر ناامنی و تهدیدی امکان گسترش سریع داشته و بتواند بسرعت به تمام کشور تسری یابد، به مانند آنچه که در دهه ۹۰ میلادی در این کشور اتفاق افتاد و تأثیر این وسعت کم در هر دو مورد تهدیدهای خارجی و داخلی مشاهده شد. این موضوع به نوعی در تقویت بنیه نظامی و اتخاذ سیاست تهاجمی از سوی دولت تاجیکستان تأثیرگذار می‌باشد و طبیعی است که وسعت کم در کنار سایر عوامل ژئوپلیتیک، ترسی دائمی را به همراه می‌آورد و بر همین اساس باعث شده دولت تاجیکستان، همواره سعی در انحصار قدرت و برخورد با صداهای مخالف داشته و البته سیاست تکیه به قدرتی بزرگ را پیشه نماید.

ناهمواری‌ها

تاجیکستان کشوری کوهستانی است که حدود ۹۴ درصد مساحت آن را کوهستان‌ها پوشانده‌اند، رشته کوه‌هایی که در شمال، شرق و جنوب این کشور واقع شده‌اند. چنین وضعیت نامناسبی، شرایط سختی را جهت برقراری امنیت و اعمال حاکمیت بر این مناطق برای دولت تاجیکستان مهیا کرده و مناطق کوهستانی همواره محلی برای تمرکز و تجمع مخالفان دولت تاجیکستان بوده است. به علاوه هم‌جواری این مناطق کوهستانی با کشورهایمانند افغانستان باعث ورود ناامنی از طریق این مناطق به تاجیکستان شده است.

مرزها

مرزها از جمله مواردی است که در آسیای مرکزی مشکل‌آفرین و مناقشه‌ساز می‌باشد. در آسیای مرکزی انواع گوناگون اختلافات مرزی وجود دارد. اختلافاتی که ناشی از مرزهای تحمیلی به جا مانده از شوروی سابق می‌باشد و همچنین قومیت‌هایی که بر این مینا به اجبار از یکدیگر جدا شده و هریک تحت لوای حکومت جداگانه به سر می‌برند. بارزترین نمونه مناقشه مرزی آسیای مرکزی، مشکلات دره فرغانه است و البته در کنار آن می‌توان به اختلافات مرزی بین این کشورها اشاره نمود. ریشه این موضوع را شاید بتوان در چارچوب مرزهای اجباری و تحمیل شده از سوی شوروی سابق دانست و بالتبع با توجه به ریشه تاریخی این مشکل‌ها، حل آنها به راحتی میسر نمی‌باشد. طبیعی است وجود اختلافات مرزی و ارضی از جمله موارد ایجاد تنش و ناامنی بوده است که در مورد تاجیکستان نمونه‌های آن را می‌توان در مورد اختلافات مرزی این کشور با چین، ازبکستان و قرقیزستان مشاهده کرد. بعلاوه هم‌مرزی دو ولایت از چهار ولایت آن با افغانستان (بویره ولایت خودمختار بدخشان) همواره برای این کشور مشکل‌ساز بوده و تبعات منفی امنیتی به همراه داشته است.

دره فرغانه که از آن بعنوان باغ اتحاد جماهیر شوروی سابق یاد می‌شد، سرسبزترین و حاصلخیزترین منطقه در - منطقه بی‌آب - آسیای مرکزی محسوب می‌شود. این منطقه بین سه کشور تاجیکستان، قرقیزستان و ازبکستان مشترک بوده و همواره بین این سه کشور بر سر مالکیت اراضی این منطقه مناقشه وجود داشته است. مضاف بر این در خود کشور تاجیکستان نیز با توجه به حاکمیت غالب خجندی‌ها و کولابی‌ها و در اختیار داشتن قدرت توسط آنها، معمولاً حزب حاکم سعی بر کنترل و در اختیار داشتن اراضی این منطقه داشته که این مهم همواره چالش‌هایی را در عرصه داخلی برای دولت‌های حاکم در تاجیکستان به همراه داشته است.

در خصوص مرز، موضوع دیگر قابل اشاره این است که مرزهای تاجیکستان را با توجه به محدب بودن و نوع آنها می‌بایست مرزهایی مخاطره‌آمیز برای این جمهوری دانست. خطوط مرزی محدب همواره مورد طمع دولت‌های دیگر بوده و وسوسه‌انگیز می‌باشند که در مورد تاجیکستان می‌باید به این مهم، کوهستانی بودن بخش عمده‌ای از مرزها و شکل نامناسب کشور را هم اضافه نمود.

این موارد ناامنی و بی ثباتی را به ارمغان آورده و باعث تکیه به قدرت‌های دیگر برای غلبه بر این مسائل می‌شود، به ویژه برای چنین دولت‌هایی که در ابتدای راه و شکل‌گیری بوده و با بحران هویت مواجه می‌باشند. وجود مشکل و عدم ثبات در مرزها، موضوعی است که حضور بیشتر روسیه و سایر کشورها را در منطقه موجب شده است. کوهستانی بودن مرزهای این کشور نیز از جمله مواردی است که کنترل کامل مرزها را برای دولت تاجیکستان سخت نموده و برای این کشور همواره چالش‌زا بوده است.

شبکه آب‌ها

در خصوص شبکه آب‌ها، باید اشاره کرد که آب یکی از موارد اصلی بحران در منطقه کم‌آب آسیای مرکزی است که می‌تواند بسترساز ایجاد بحران در منطقه باشد. در زمینه شبکه و منابع آبی موجود، کشورهای ازبکستان و ترکمنستان بعنوان کشورهای پایین دست محسوب شده و کشورهای تاجیکستان و قرقیزستان بعنوان کشورهای بالادستی محسوب می‌شوند و در چنین شرایطی همواره استفاده و بهره‌برداری از منابع آبی از جمله موضوعات ایجاد چالش می‌باشد (Duarte, 2014: 32). همانطور که اشاره شد، مسأله رودخانه‌های مرزی و مشکلات ناشی از آنها از جمله موارد بالقوه بحران‌ساز منطقه می‌باشد که هم در خود جمهوری‌های آسیای مرکزی و هم بین این جمهوری‌ها با همسایگان آنها وجود دارد. شبکه آب‌ها و رودها از جمله مواردی است که به اشکال و حالات گوناگون در آسیای مرکزی باعث اختلاف بوده و می‌تواند تنش‌زا و بحران آفرین باشند.^۱ به واقع آب در آسیای مرکزی و تاجیکستان عملاً ابزاری مهم در دست دولت می‌باشد. افزون بر این موارد باید اشاره کرد که شبکه آب‌ها در کنار ناهمواری‌ها موجب شده که شاهد تمرکز جمعیت تاجیکستان (بیش از ۹۰ درصد جمعیت) در مناطق غنی آبی این جمهوری در دره فرغانه در شمال و دو دره کافرنهان و وختس در جنوب غرب این کشور باشیم. این امر باعث شده در کنار اختلاط نژادی و قومیت‌های مختلفی که در این مناطق وجود داشته و برای دولت تاجیکستان چالش‌زا است، عوامل دیگری مانند همجواری این مناطق با همسایگانی چون ازبکستان و افغانستان و نیز بهره‌برداری آب در این مناطق، این چالش‌ها و تنش‌ها را تشدید هم نمایند.

1. <http://www.geographynetwork.com>

شکل

در مورد شکل، تاجیکستان را باید جزء کشورهای زائده‌دار محسوب نمود که از شکل نامناسبی برخوردار است. کشور زائده‌داری که زائده آن به نحو عجیبی با همسایگانش درهم تنیده می‌باشد. این درهم تنیدگی وقتی چالش برانگیزتر می‌شود که بدانیم منطقه بسیار مهم دره فرغانه نیز در این قسمت در هم تنیده قرار دارد. این مساله وقتی با موضوعات دیگری چون اختلاط قومی در این نواحی درآمیخته می‌شود بسیار چالش‌زاتر نیز می‌گردد. طبیعی است که چنین اشکالی این کشور را با مشکلات متعدد درونی و بیرونی در خصوص وحدت، یکپارچگی و تأمین امنیت مواجه ساخته و این امر یکی از دلایلی است که باعث توجه به اعمال قدرت و کنترل بیشتر دولت در این مناطق، برخوردهای قهرآمیز، تقویت بنیه دفاعی و تکیه این دولت‌ها به قدرت بیرونی جهت غلبه بر مشکلات می‌گردد.

عوامل متغیر ژئوپلیتیک

جمعیت

در بررسی عوامل متغیر ژئوپلیتیک، وجود اقلیت‌های مختلف در کنار یک اکثریت، مهم‌ترین نکته‌ای است که در مورد جمعیت آسیای مرکزی می‌توان بیان داشت، موضوعی که همواره می‌تواند عاملی جهت ایجاد تنش و درگیری باشد. تغییرات ژئوپلیتیک صورت گرفته در آسیای مرکزی، عاملی بود که جایگاه نقش‌آفرینی جمعیت را در بین عوامل ژئوپلیتیک این منطقه ارتقا بخشید و با تأثیر بر مواردی چون قومیت، فرهنگ و مذهب، نقششان را پررنگ ساخته و باعث افزایش تنش‌زایی آنها گردید. شکل‌گیری پنج واحد سیاسی آسیای مرکزی بر اساس شاخص قومی فرقه‌ای بوده و می‌توان واحدهای سیاسی آسیای مرکزی را تجلی قومیت‌های سیاسی شده دانست. بافت و ساختار جمعیتی آسیای مرکزی به نحوی است که سیاسی شدن قومیت‌ها و فرقه‌ها می‌تواند زمینه‌ساز بحران‌سازی مداوم در منطقه شود. وجود اقلیت‌های مختلف و مشکلات قومی و فرهنگی فراوان دیگر این منطقه، هر کدام می‌تواند منطقه آسیای مرکزی و کشورهای آن را درگیر بحرانی همیشگی نماید. تاجیکستان نمونه بارزی از این مهم می‌باشد. حضور اکثریت تاجیک در کنار اقلیت‌های قابل توجه و تأثیرگذاری چون روسی، ازبک و قرقیز در تاجیکستان،

همواره برای این کشور مسأله‌ساز بوده و چالش‌های متعددی را به همراه داشته است، چالش‌هایی که چه به صورت بالقوه و چه به شکل بالفعل، دولت تاجیکستان همواره با آن روبرو می‌باشد (Epkenhans, 2016: 301-2).

جدول ۱. ترکیب جمعیتی تاجیکستان (Worldfactbook, 2020)

درصد از کل جمعیت	قومیت
۸۴	تاجیک (شامل: پامیری و یقنوبی)
۱۴	ازبک
۲	سایر (شامل: روس، قرقیز، ترکمان، تاتار و عرب)

همانطور که از جدول بالا مشخص است حدود یک‌پنجم جمعیت تاجیکستان را اقلیت‌های قومی دیگر تشکیل می‌دهند. قومیت‌هایی مانند ازبک، قرقیز و یا ترکمن که دولت تاجیکستان با آنها دچار مشکل بوده و همواره به آنها بعنوان نمایندگان چالش‌زای همسایگان دیگر نگریسته و از جانب آن اقلیت‌ها دچار مشکل بوده است بویژه اقلیت ازبک که با توجه به چالش‌های فیما بین دو دولت تاجیکستان و ازبکستان، همواره از اهمیتی خاص در این زمینه برخوردار است و همیشه باعث مداخله ازبکستان در این کشور بوده است (مانند دخالت ازبکستان در جنگ‌های داخلی تاجیکستان) و یا اقلیت روسی^۱ که به مانند دوران شوروی سابق هنوز هم از نفوذ و قدرت بالایی در دولت و دستگاه‌های اجرایی تاجیکستان برخوردار می‌باشند.^۲ اقلیت‌هایی چون تاتارها و اعراب نیز همواره برای آنها مشکل‌ساز بوده و بویژه اقلیت اعراب که هم‌اکنون به بازیچه‌ای در دست کشورهای چون عربستان برای حضور و نفوذ در تاجیکستان تبدیل شده است. فعالیت گروه‌های افراط‌گرا و تروریستی چون داعش در تاجیکستان، نتیجه چنین بافت ناهمگون جمعیتی می‌باشد (Lopour, 2015: 5, Snow, 2015). در این میان و در کنار حضور اقلیت‌های مختلف در تاجیکستان، نکته بسیار مهم دیگری که وجود دارد تشکیل

۱. وجود اقلیت‌های روس و ازبک از جمله دلایلی بوده که همواره ازبکستان و روسیه آن را بهانه حضور و دخالت خود در تاجیکستان نموده‌اند.

۲. در دهه نود میلادی، امامعلی رحمان (رئیس‌جمهور تاجیکستان) با حمایت ازبکستان و روسیه وارد پایتخت شده و قدرت را در دست گرفت.

خود قومیت تاجیک از دو زیرقومیت دیگر است که این موضوع نیز همواره چالش‌هایی را برای دولت تاجیکستان ایجاد کرده و رقابت بین این قومیت‌ها جهت کسب قدرت و برتری، چالش برانگیز بوده است (Rezvani, 2019: 147).

در کنار اینها، نحوه توزیع قدرت و بهره‌مندی از منابع در بین گروه‌ها و قومیت‌های جمعیتی در مناطق مختلف تاجیکستان از جمله موارد بحران‌ساز برای دولت تاجیکستان بوده است. از زمان شوروی سابق تاکنون قدرت، بیشتر در دست خجندی‌ها و کولابی‌ها بوده است (تا فروپاشی شوروی، معمولاً خجندی‌ها صاحب قدرت بودند و از زمان به قدرت رسیدن امام علی رحمان، قدرت بیشتر در دست کولابی‌ها بوده است) و معمولاً مناطق مرکزی و شرقی (غرم و بدخشان) نقشی در عرصه قدرت، سیاست و دولت تاجیکستان نداشته‌اند. در تاجیکستان شاهد محل‌گرایی داخلی^۱ به معنای ترجیح منافع و امور محلی بر امور ملی و دولت مرکزی می‌باشیم که علل آن در فرایند توسعه نامتوازن و توزیع نابرابر قدرت میان گروه‌های قومی و منطقه‌ای است. این موضوع ریشه بسیاری از درگیری‌ها و منازعات در تاجیکستان بوده است که نمونه بارز آن جنگ داخلی تاجیکستان در دهه ۹۰ میلادی می‌باشد. جنگی که درگیری میان قومیت‌ها و مناطق برخوردار از قدرت با قومیت‌ها و مناطق کم‌برخوردار از قدرت بود (Rezvani, 2019: 148).

در بررسی عامل جمعیت تاجیکستان، مواردی مانند فقر و ترکیب سنی جمعیتی این کشور را نیز می‌باید اضافه کرد. بیش از ۹۰ درصد جمعیت تاجیکستان، زیر ۵۴ سال سن داشته که نزدیک به نیمی از این میزان نیز در سن کار (۲۵-۵۴) می‌باشند. اما با این وجود، این کشور از فقر گسترده رنج برده و از شرایط اقتصادی مناسبی برخوردار نمی‌باشد، به طوری که ۳۲ درصد جمعیت این کشور زیر خط فقر زندگی می‌کنند (Worldfactbook, 2020).

این کشور از فقر و ضعف اقتصادی به شدت رنج می‌برد و در بین جمهوری‌های بجا مانده از شوروی سابق، فقیرترین کشور محسوب شده و کمترین درآمد سرانه را دارد. به دلیل کمبود فرصت‌های شغلی در تاجیکستان، بیش از یک میلیون شهروند تاجیکی در

خارج از کشور کار می‌کنند - تقریباً ۹۰ درصدشان در روسیه هستند - حواله‌هایی که آنها برای پشتیبانی از خانواده‌های خود می‌فرستند، حدود ۳۵ درصد از تولید ناخالص داخلی می‌باشد و اقتصاد تاجیکستان متکی به حواله‌های شهروندان شاغل در خارج کشور بوده و این وابستگی از چالش‌های بزرگ اقتصاد این کشور است. حواله‌های تاجیکستان از کارگران مهاجر در کشورهای دیگر و بویژه روسیه، آن را در معرض شوک‌های مالی قرار می‌دهد (BTI, 2018: 17-24).

وجود اسلام طالبانی در کشورهای همسایه تاجیکستان در کنار فقر موجود و ناهمگونی جمعیتی، از دلایلی است که باعث گسترش جنبش‌هایی نظیر وهابی‌گری و فرقه‌های ضاله و تهدید اسلام‌گرایی افراطی در این کشور شده است. بدیهی است این مسائل و مشکلات که غالباً ریشه‌ای تاریخی و کهنه دارند، جهت اعمال حاکمیت و بقای دولت، دولت را به سمت رفتارهای خاص در عرصه داخلی و خارجی سوق می‌دهد.

منابع طبیعی

منابع طبیعی به دو دسته منابع غذایی و منابع معدنی تقسیم می‌گردد. در بررسی منابع طبیعی تاجیکستان بعنوان دیگر عامل متغیر ژئوپلیتیک، در خصوص منابع غذایی، وابستگی این جمهوری موضوعی است که حضور قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای را در جمهوری‌های آسیای مرکزی موجب و این امر در کنار سایر عوامل به عاملی جهت تثبیت و گسترش نفوذ این قدرت‌ها تبدیل شده است.

تاجیکستان کشوری کوهستانی بوده و تنها ۶ درصد مساحت آن زمین‌های زراعی و قابل کشت می‌باشد که محصول غالب این زمین‌ها نیز مطابق آنچه که از دوره شوروی سابق بجا مانده است، پنبه است (Worldfactbook, 2020). همین امر باعث شده که این کشور با کمبود منابع غذایی مواجه باشد به طوری که حدود ۷۰ درصد مایحتاج غذایی خود را از کشورهای دیگر وارد می‌کند. طبیعی است که این امر در کنار مواردی چون فقر موجود در جامعه، بسترساز چالش‌های فراوان برای این کشور است.

در مقام بررسی منابع طبیعی، منابع معدنی و انرژی تاجیکستان اهمیتی خاص می‌یابند. این کشور دارای منابعی از طلا، نقره، تنگستن، سرب، روی، آنتیموان، زغال سنگ، اورانیوم و جیوه می‌باشد. اقتصاد این کشور متکی به حواله‌های شهروندان شاغل در خارج

کشور، استخراج مواد معدنی، فرآوری فلزات و کشاورزی است. طبیعی است که در این میان با توجه به شرایط برخی از این منابع درآمدی دولت، منابع معدنی اهمیتی خاص برای دولت می‌یابند و دولت به دنبال نهایت نفع و بهره‌بری از آنها می‌باشد. تاجیکستان دارای ذخایر محدود و اندکی از نفت خام و گاز طبیعی هم می‌باشد که تنها برآورنده بخشی از نیاز داخلی است؛ بطوریکه تاجیکستان عمده فرآورده‌های نفتی مورد نیازش را از کشورهای دیگر وارد می‌کند (Lopour, 2015: 4). نظر به اهمیت این منابع هرچند محدود معدنی و انرژی برای این کشور کوچک، دولت به این منابع طبیعی بعنوان منبع درآمدی مهم نگرسته و همواره سعی در کنترل آنها دارد. از سوی دیگر ضعف تکنولوژیکی این کشور در بهره‌برداری از منابع و نیاز به واردات فرآورده‌های معدنی و انرژی، وابستگی این کشور را به کشورهای دیگر مانند روسیه و ... ارمغان آورده است و به نوعی از این نظر تابع سیاست‌های کلان تعیین شده توسط قدرت‌های بزرگ باشد.

تأثیر ژئوپلیتیک بر رفتار دولت

با توجه به آنچه که در تحلیل عوامل ژئوپلیتیک تاجیکستان بیان شد، به طور کلی عوامل ژئوپلیتیک تاجیکستان را می‌توان عواملی تنش‌زا دانست که هر یک به تنهایی و یا در کنار عوامل تنش‌زای دیگر می‌توانند مشکل‌ساز بوده و بحران‌آفرینی کنند. این موضوع این کشور را به یک منطقه «بحران‌زا» به معنای واقعی کلمه تبدیل کرده است. البته شاید عوامل ژئوپلیتیک به تنهایی و به صورت تام عامل ایجاد بسیاری از ناامنی و تنش‌ها نباشند اما وقتی با عوامل یا شرایط دیگر همراه می‌شوند، می‌توانند تنش‌زا گردند. از آنجا که عوامل جغرافیایی و ژئوپلیتیک به صورت تدریجی و در یک برهه زمانی طولانی شکل گرفته‌اند، از این‌رو تأثیر نسبتاً پایداری از خود جای می‌گذارند. در واقع اگر عوامل ایجاد ناامنی و تنش در تاجیکستان را به عوامل پایدار و ناپایدار تقسیم کنیم، عوامل جغرافیایی جزء منابع پایدار ناامنی و تنش هستند که شاید مسائل آنها به راحتی قابل حل نبوده و چندان نتوان در مورد آنها اقدامی انجام داد. مجموع این عوامل نشان می‌دهد که در تاجیکستان، عوامل ژئوپلیتیک نقش بسزایی در ایجاد تنش داشته و توجه به آنها بسیار مهم می‌باشد.

اما نکته بسیار مهم‌تر از تنش‌زا بودن عوامل ژئوپلیتیک تاجیکستان، ضعف حاصل از آنها برای این جمهوری است. وجود این ضعف‌های ژئوپلیتیک و مسائل ناشی از آن، به

مثابه چالش‌هایی همیشگی برای دولت تاجیکستان است که این دولت را به سمت رفتارهایی خاص سوق داده است.

بر اساس قانون اساسی تاجیکستان، اقتدار و حاکمیت سیاسی کشور بین سه قوه مجریه، مقننه و قضائیه تقسیم و اصل تفکیک قوا به رسمیت شناخته شده است اما در عمل تصمیمات نهایی توسط رئیس جمهور اخذ می‌شود. در واقع باید گفت امامعلی رحمان (رئیس جمهور) با تغییرات در قانون اساسی به مرور زمان بر قدرت قوه مجریه افزوده است. وی در آخرین اصلاحیه قانون اساسی به خود لقب پیشوای ملت (تاجیکستان) داد و خود را از هرگونه پاسخگویی معاف کرد. این موضوع باعث گردیده است تا دست نهادهای رسمی و غیررسمی از هرگونه بررسی در عملکرد رحمان کوتاه گردد. لذا تصمیم‌گیری در همه سطوح در اختیار رحمان است. در این کشور اگرچه نهادهای متعددی همچون مجلس نمایندگان وجود دارد ولی با اختیاراتی که شخص رئیس جمهور به خود داده است عملاً تصمیم‌گیرنده نهایی در تاجیکستان رئیس جمهور می‌باشد. این نهادها تنها نقش مشاوره را برای امامعلی رحمان ایفا می‌کنند و تصمیم‌گیرنده نهایی ایشان است.

تاجیکستان از جمله کشورهای است که رئیس دولت و حکومت در مقام رئیس جمهور تجلی می‌یابد و رئیس جمهور از اختیارات گسترده‌ای برخوردار است. قوه مقننه بصورت یکپارچه در اختیار دولت امامعلی رحمان و حزب وی، دموکراتیک خلقی، است. با این حال اگرچه حزب رحمان اکثریت مجلس را در اختیار دارد اما وی حتی تنها صدای مخالف که از سوی حزب نهضت اسلامی تاجیکستان شنیده می‌شد را برنتافت (BTI, 2018: 29).

در دولت تاجیکستان که تمامی موارد حتی تعیین نوع پوشش مردم نیز در اختیار دولت است؛ حتی اگر گروه‌های ذی‌نفوذی هم وجود داشته باشند، عملاً در عرصه سیاسی، تصمیم‌گیری و اداره کشور، نقشی معادل صفر دارند. امامعلی رحمان به مرور زمان و تثبیت دولت خود، سرکوب احزاب مخالف خود را در پیش گرفت. در توافقنامه صلح که به جنگ داخلی تاجیکستان پایان داد، دولت رحمان واگذاری ۳۰ درصد از حاکمیت دستگاه‌ها و نهادهای درون دولت به مخالفین را پذیرفت که البته اکثر این مسئولیت‌ها واگذار نشد. به جز انحلال حزب نهضت اسلامی تاجیکستان، رحمان عملاً

دیگر احزاب مخالف را نیز از قدرت کنار زده است. چندی پیش رحمت‌الله زائرف، رییس حزب دموکرات تاجیکستان، در مصاحبه‌ای با برخی از خبرگزاری‌ها گفت: «حزب‌ها در تعیین سرنوشت تاجیکستان نقشی ندارند. وی همچنین اظهار نمود: اگرچه حزب دموکرات فعال است اما عملاً در تصمیم‌گیری در کشور هیچگونه نقشی ندارد» (مطالعات بنیاد قفقاز، ۱۳۹۶). امامعلی رحمان همچنین در پی تغییر در مسائل فرهنگی و هویتی مردم تاجیکستان می‌باشد. کمیته امور جوانان، ورزش و جهانگردی منشور اخلاقی را تهیه کرده که بر اساس آن داشتن ریش برای مردان و حجاب بانوان و مریان ممنوع می‌باشد. امامعلی رحمان از هیچ تلاشی برای در کنترل داشتن قدرت کوتاهی نمی‌کند. دیوید کی، گزارشگر ویژه سازمان ملل در امور آزادی بیان و اعتقاد، ضمن ابراز نگرانی از حبس طولانی‌مدت اعضای حزب نهضت اسلامی در بیانیه‌ای گفت: «مجازات سخت رهبران مخالفان دولت تاجیکستان، نشان‌دهنده محدود شدن سریع آزادی بیان و اعتقاد در تاجیکستان است. سرکوب حزب نهضت اسلامی تاجیکستان در یک سال گذشته و یکی از صداهای مخالف در تاجیکستان، حضور مردم در زندگی سیاسی کشور را به صورت جدی دچار مشکل می‌کند. اقدامات خودسرانه علیه مخالفان و پیشوایان مذهبی نه تنها قابل قبول نیست، بلکه خطرناک است، چون آنهایی را که از این بحث‌ها در جامعه محروم می‌کند، تندرو می‌سازد. نمی‌توان ثبات را از راه سرکوب مخالفان و روشنفکران به دست آورد و این کار مخالف معیارهای بین‌المللی حقوق بشر است» (Anadolu Agency, 2016, www.arc.irib.ir, 1397). استیو سوردلاو، پژوهشگر کشورهای آسیای مرکزی، در این بیانیه گفته است: «حکم (زندان اعضای ریاست حزب نهضت اسلامی) نشان می‌دهد که در تاجیکستان می‌توانند هر فرد را، فقط برای عدم رضایت از سیاست‌های رژیم، جنایتکار نامیده و مجازات کنند» (www.parstoday.com, 1396, www.arc.irib.ir, 1397). نادردا آتایوا، رئیس سازمان حقوق بشر در آسیای مرکزی، بیان می‌دارد که تنها هدف محاکمه اعضای حزب نهضت اسلامی: «پنهان کردن سرکوب سیاسی در جامعه از راه محاکمه قانونی بود و این اتهامات وارده کاملاً ساختگی بوده و سرنوشت محکومان از قبل مشخص شده بود». به گفته نادردا آتایوا محاکمه مخالفان دولت تاجیکستان "مسخره کردن عدالت" است (www.nhc.no, 2019). ماریوس فاسوم، نماینده کمیته هلسینکی نروژ، در این بیانیه گفته است: «شرکای بین‌المللی

تاجیکستان باید واضح و همدلانه این "مضحکه عدالت" را محکوم نمایند» (اسپوتنیک نیوز، ۱۳۹۵، 1397, www.tasnimnews.com). شیوه حکومتداری رحمان عملا دست گروه‌های ذی نفوذ مخالف و احزاب سیاسی را از دخالت در امور کوتاه کرده است. نقش اصلی نیروهای نظامی بیشتر در چگونگی اجرای دستورات دولت و به واقع رییس جمهور خلاصه می‌شود نه در تصمیم‌سازی (BTI, 2018: 10-17).

اقتدارطلبی و دولت اقتدارگرا در تاجیکستان امری عادی بوده و نظامی با فضایی بسته در این کشور وجود دارد. به گفته آلیکر و سانیا در کتاب «گسل‌های منازعه در آسیای مرکزی»، این کشور را به مانند دیگر کشورهای منطقه با دو ویژگی می‌باید مورد شناسایی قرار داد: الف - رژیم‌های سلطنت‌گونه و ب - دولت‌های دچار چالش. «حاکمیت شخصی، نظامی از بیم‌ها، پاداش‌ها و فساد، خودکامگی، سرکوب و تقابل نهادهای ضعیف و رهبران قدرتمند به درجات مختلف در بیشتر این رژیم‌ها دیده می‌شود». گروه بین‌المللی بحران در سال ۲۰۱۱ یکی از عوامل بروز ناامنی در تاجیکستان را وجود اقتدارگرایی در رهبران این کشور عنوان کرد (امیراحمدیان و رضازاده، ۱۳۹۱: ۴۹). سازمان بین‌المللی حقوق بشر «خانه آزادی»^۱ تاجیکستان را از نظر رعایت حقوق بشر و آزادی بیان در ردیف کشورهای غیردموکراتیک قرار داده است (خبرگزاری فارس، ۱۳۹۴).

یکی از ویژگی‌های این دولت‌ها، سلطه‌جویی از طریق سرکوب داخلی است. سلطه‌طلبی از طریق خشونت علیه زیردستان صورت می‌پذیرد و یا به شکل اعلان جنگ ظهور و بروز می‌یابد (هوتون، ۱۳۹۳: ۸۸). دولت در تاجیکستان و به تعبیری شخص امامعلی رحمان هم اجازه مخالفت با تصمیمات خود را نمی‌دهد. مجلس این کشور قانونی را تصویب کرده است که تمامی کارکنان دولت باید به نام رییس جمهور سوگند یاد کنند. سرکوب احزاب مخالف باعث اختلاف و تنش با دیگر دولت‌ها بخصوص جمهوری اسلامی ایران شده است.

این دولت‌ها و رهبران ضمن سلطه‌طلبی از درون، از سوی قدرت‌های خارجی تسلیم‌پذیر هستند. تسلیم‌پذیر به فردی گفته می‌شود که از خارج تحت تاثیر یک قدرت

قرار می‌گیرد (هوتون، ۱۳۹۳: ۸۸). امامعلی رحمان که با حمایت روس‌ها به قدرت رسید در حال حاضر نیز تحت نفوذ روس‌ها قرار دارد. کمک‌های نظامی و اقتصادی روسیه عامل اصلی بقای دولت و امام علی رحمان در دوشنبه بوده است (BTI, 2018: 30). کمک‌های اقتصادی روسیه هنوز هم نجات دهنده رحمان است. (Rezvani, 2019: 143). نیروهای روسی در تاجیکستان بر اساس آخرین توافقات روسیه و دولت تاجیکستان تا سال ۲۰۴۲ در این کشور خواهند بود. توافقی که با از بین بردن استقلال تاجیکستان، در اصل تضمینی برای بقای دولت و بویژه شخص رحمان و خاندانش بر حکومت تاجیکستان می‌باشد. دولت روسیه بر تمامی امور سیاست خارجی تاجیکستان نظارت دارد. دولت تاجیکستان به جز معدود کشورهایی همچون ایران، در بسیاری از کشورها سفارت ندارد و سفارت‌خانه‌های دولت روسیه حافظ منافع تاجیکستان هستند و خدمات کنسولی را انجام می‌دهند. دولت رحمان همیشه مصالح روابط را با دولت فدراسیون روسیه در نظر می‌گیرد. از زمان «جنگ داخلی» لشکر ۲۰۱ روسیه در مرز بین تاجیکستان و افغانستان قرار دارند. حضور این نیروها در تاجیکستان ضمن زیر سؤال بردن استقلال نظامی این کشور، دولت را برای تصمیم‌گیری در ارتباط با روسیه تحت فشار قرار می‌دهد. امامعلی رحمان در سال ۲۰۱۶ تصمیم گرفت که نیروهای مسلح تاجیکستان را از ۶۰۰۰ نفر به ۲۰۰۰۰ نفر افزایش دهد. قطعاً با دریافت کمک‌های روسیه، ارتش تاجیکستان قوی‌تر خواهد بود. اتفاقات سال ۲۰۱۵ و ماجرای ژنرال نظرزاده که منتهی به انحلال حزب نهضت اسلامی شد ممکن است مجدداً اتفاق بیفتد. لذا رحمان در نظر دارد با توجه به تجهیز ارتش حتی در صورت عدم همکاری روسیه، آمادگی سرکوب هرگونه اقدام مخالف را با خود داشته باشد. دولت تاجیکستان ضمن ارتقای سطح ارتش با تمدید مدت ماندن ارتش روسیه در خاک خود به دنبال تداوم سلطه و اقتدار خود می‌باشد.

دولت تاجیکستان و شخص امام علی رحمان برای بقا و حفظ قدرت از هرگونه امتیازدهی به دولت فدراسیون روسیه امتناع نمی‌کند. البته روسیه می‌بایست یک نگرانی در مورد شخص رحمان را در نظر داشته باشد. رحمان شخصیت اقتدارطلب دارد و بیم آن می‌رود با تجهیز ارتش تاجیکستان خود به عاملی بحران‌زا تبدیل شود. / یگور لیاکین فرولوف، سفیر روسیه در تاجیکستان، چندی پیش اعلام کرده بود که قوای روسیه از حکومت تاجیکستان به طور کامل حمایت خواهد کرد (اسپوتنیک، ۲۰۱۶). به واقع دولت

و رئیس جمهور اقتدارگرای تاجیکستان جهت اثبات اقتدار خود و با باقی ماندن در عرصه قدرت، تحکم یک قدرت خارجی تحت عنوان دولت فدراسیون روسیه را پذیرفته است.

با توجه به مطالب ذکر شده می‌توان بیان داشت، ضعف‌های ژئوپلیتیکی تاجیکستان، آن را با هراسی دائمی از تهدیدهای داخلی و خارجی مواجه ساخته، در نتیجه دولت این کشور نگران امنیت خود است و این در رفتار دولت دوشنبه کاملاً مشخص است که در عرصه درونی به سمت اقتدارطلبی رفته و در عرصه بیرونی نیز تکیه بر قدرت‌های خارجی داشته و تسلیم‌پذیری را پیشه نموده است؛ چرا که در عمل با توجه به ضعف‌ها و محدودیت‌های ژئوپلیتیکی خود، گزینه‌های دیگری پیش‌رو ندارد و این مسیر را برای حل مسائل، چالش‌ها و موضوع امنیت خود در پیش گرفته است. بدیهی است با توجه به مانایی و پایایی عوامل ژئوپلیتیکی و تأثیراتشان در گذر زمان، هر دولتی در تاجیکستان با چنین مسائلی مواجه بوده و بالتبع در چنین مسیری حرکت خواهد کرد.

نتیجه‌گیری

نظر به مطالب مطروحه و در مقام نتیجه‌گیری در خصوص ژئوپلیتیک تاجیکستان و تأثیر آن بر رفتار دولت این کشور، باید بیان داشت که تاجیکستان از لحاظ عوامل ژئوپلیتیک با ضعف‌های متعددی مواجه می‌باشد. ضعف عوامل ژئوپلیتیک، دولت این کشور را با چالش‌های فراوانی در عرصه داخلی و خارجی مواجه کرده و در حالتی از احساس ناامنی قرار داده است. افزون بر این، قابلیت تنش‌زایی عوامل ژئوپلیتیک در خود تاجیکستان و نیز مابین این جمهوری با کشورهای دیگر (بویژه همسایگان آنها) هم وجود دارد. هرچند ممکن است هریک از عوامل ژئوپلیتیک به تنهایی هم عامل ناامنی نباشند، ولی هنگامی که با سایر عوامل تهدیدکننده همراه شوند، می‌تواند به یک عامل ناامنی و تنش تبدیل گردند. لذا بحران‌زا بودن عوامل ژئوپلیتیک، ایجاد و تداوم تنش، بی‌ثباتی و ناامنی را در این کشور به ارمغان آورده است. چنین دولتی، زمانی که احساس ناامنی کرده و خود را در معرض تهدید ببیند، هم تهاجمی‌تر برخورد خواهد کرد و به سوی اقتدارطلبی و تمرکزگرایی حرکت می‌کند و هم این احساس ناامنی و هراس، وابستگی و تسلیم‌پذیری به قدرت‌های بزرگ را به رویکرد آن اضافه نموده و باعث حضور و نفوذ این قدرت‌ها در تاجیکستان می‌شود.

به تعبیری عوامل ژئوپلیتیک برای این جمهوری، عامل ضعف و تهدید به شمار می‌روند. تهدیدات و چالش‌های حاصل از این عوامل ژئوپلیتیک، باعث شده دولت در تاجیکستان همواره با بیم و هراس مواجه بوده و جهت مقابله با این تهدیدات، از یک سو به سمت اقتدارگرایی و تمرکزگرایی حرکت نماید به طوری که نمونه بارز و کامل آن را در امامعلی رحمان می‌توان مشاهده نمود. از سوی دیگر در کنار اقتدارگرایی و تمرکزگرایی در درون، وابسته به یک قدرت خارجی بوده و در برابر یک قدرت خارجی حامی همچون روسیه تسلیم پذیر است. فلذا در تاجیکستان، دولت‌ها و رهبرانی را شاهدیم که اقتدارطلب و انحصارطلب هستند. آنها پس از کسب قدرت سعی می‌کنند تا نهادهای اجتماعی را به نفع خود تغییر دهند، مخالفین سیاسی را حذف کنند و سلطه‌طلبی در سطح داخلی و تسلیم‌پذیری از خارج را دنبال کند. بی‌شک با توجه به مانایی و پایایی عوامل ژئوپلیتیک و تأثیرات آنها، به نظر می‌رسد که این رویه در رفتار و منش دولت تاجیکستان ادامه‌دار خواهد بود.

منابع

الف) فارسی

- اسپوتنیک، (۲۰۱۶)، «ارتش تاجیکستان سه برابر می‌شود»، تاریخ مراجعه: ۱۳۹۹/۱۲/۲۲،
<https://ir.sputniknews.com/opinion/201603061262633>.
- اکالاهان، تری، (۱۳۹۳)، ژئوپلیتیک، در گریفیتس، مارتین، دانشنامه روابط بین‌الملل و سیاست جهان، ترجمه علیرضا طیب، تهران: نشر نی.
- الشامی، صلاح الدین، (۲۰۰۱)، *الدوله: دراسه فی الجغرافیا السیاسیه*، الاسکندریه: مشاه معارف.
- امیراحمدیان، بهرام، رضازاده، حبیب، (۱۳۹۱)، «مولفه‌های داخلی موثر بر سیاست خارجی تاجیکستان»، *فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز*، شماره ۸۰.
- بنیاد مطالعات قفقاز، (۱۳۹۶)، «زائراف: حزب‌ها در تعیین سرنوشت تاجیکستان نقشی ندارند»، تاریخ مراجعه: ۱۳۹۹/۱۲/۲۵، ccsi.ir/vdcdkx0f.yt05n6a22y.html.
- بنیاد مطالعات قفقاز، (۱۳۹۶)، «انتقاد پارلمان اروپا از همه پرسی قانون اساسی در تاجیکستان»، تاریخ مراجعه: ۱۳۹۹/۱۲/۲۵، ccsi.ir/vdci5raz.t1ap32bcct.html.
- پژوهش‌های کاربردی معاونت واحد برون‌مرزی سازمان صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران، (۱۳۹۷)، «بررسی تشدید روند اسلام ستیزی در تاجیکستان»، *سازمان صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران*، <http://arc.irib.ir>.
- جعفری ولدانی، اصغر، (۱۳۸۷)، ژئوپلیتیک جدید دریای سرخ و خلیج فارس، تهران: وزارت امور خارجه.
- جعفری ولدانی، اصغر، (۱۳۸۲)، *روابط خارجی ایران بعد از انقلاب اسلامی*، تهران: آوای نور.
- حافظ نیا، محمدرضا، (۱۳۹۰)، *اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک*، تهران: آستان قدس.
- حکیم، حمید، (۱۳۹۶)، ژئوپلیتیک قفقاز و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، تهران: خرسندی.
- خبرگزاری فارس، (۱۳۹۴)، «وضعیت آزادی بیان در تاجیکستان نگران کننده است»، تاریخ مراجعه: ۱۳۹۹/۱۲/۲۴،
<https://www.farsnews.com/news/13941107000631>.
- عزتی الف، عزت ا...، (۱۳۹۰)، ژئوپلیتیک، تهران: سمت.
- عزتی ب، عزت ا...، (۱۳۹۰)، ژئوپلیتیک در قرن بیست و یکم، تهران: سمت.

علیزاده، علی، (۱۳۸۰)، «گاه امنیتی به مباحث حوزه دریای خزر»، فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، پاییز، شماره ۳۵.

قادری نجف آبادی، علی، (۱۳۸۱)، «اهمیت منطقه دریای خزر»، اسفند، روزنامه کیهان، ۱۸.

مجتهدزاده، پیروز، (۱۳۸۱)، جغرافیای سیاسی و سیاست جغرافیایی، تهران: سمت

هوتون، دیوید، پاتریک، (۱۳۹۳)، روان‌شناسی سیاسی: وضعیت‌ها، اشخاص و قضایا، ترجمه سعید عبدالملکی، تهران: دانژه.

ب) انگلیسی

- Brzezinski, Zbigniew, (2005), *The Grand Chessboard*, Istanbul: Inkilap
- BTI 2018 Country Report, Tajikistan, (2018).
- Central Intelligence Agency, (2020), "The World Factbook", Washington DC, www.worldfactbook.com.
- Cohen, Saul Bernard, (2003), *Geopolitics of the World System*, Lanham: Rowman and Littlefield Publishers.
- Cordellier, Serge (Direction), (2005), *Le Dictionnaire historique et geopolitique du 20e siècle*, Paris: La Decouverte.
- Duarte Paulo, (2014), Central Asia: The Planet's Pivot Area, *Revista Española de Relaciones Internacionales*, Instituto Superior de Ciências Sociais e Políticas, Lisboa, No. 6
- Epkenhans, Tim, (2016), *The Origins of the Civil War in Tajikistan: Nationalism, Islamism, and Violent Conflict in Post-Soviet Space*, Lanham, London & New York: Lexington Books.
- Lopour, Jacqueline, (2015), "Geopolitics at the World Pivot's: Exploring Central Asia's Security Challenges", *Centre for International Governance Innovation*, CIGI Papers, No. 80.
- Romin, Romish. (2015), "Tajiks Talk Up Afghan Spillover Risks", Institute for War & Peace Reporting, July 13, <https://iwpr.net/global-voices/tajiks-talk-afghanspillover-risks>.
- Rezvani, Babak, (2019), "Political Stability, Transition and Conflict: Tajikistan Compared with Georgia", *Middle Eastern Studies*, Routledge, Vol. 55, No. 1.
- Snow, Shawn, (2015), "ISIS Looks for Foothold in Central Asia", *The Diplomat*, January 18. <http://thediplomat.com/2015/01/isis-looks-for-foothold-in-central-asia/>.
- (2019), Tajikistan: Cease Retaliation against Activist's Family Members, Norwegian Helsinki Committee, <https://www.nhc.no/en/tajikistan-cease-retaliation-against-activists-family-members>.
- <http://www.geographynetwork.com>.
- <https://www.aa.com.tr/fa>, (2016), انتقاد گزارشگر ویژه سازمان ملل از محدود شدن آزادی‌ها در تاجیکستان، Anadolu Agency, Turkey, Istanbul.
- <https://parstoday.com/tajiki/news/tajikistan-i28881>, (1396).
- <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1397/11/28/1949161>, (1397).

- Ahmadi, H., & Heshmati, B. (2017). Barresi-ye tashdid-e ravand-e Eslam setizi dar Tajikestan [Review of the Causes of intensification of Islamophobia in Tajikistan]. *Journal of International Media Research Letters*, 1(1), 89-117.
- Alizadeh, A. (2001). Negah-e amniaati be mabahas-e hozeh-ye Darya-ye Khazar [A security perspective towards the issues of Caspian Sea]. *Central Asia and The Caucasus Journal*.
- Al-Shami, S.-D. (2001). *Al-Dolat: Derasat fi al-Joghrafiya al-siasiat [The government: studies on geopolitics]*. Alexandria: Moshah Ma'aref.
- Amir Ahmadian, B., & Rezazadeh, H. (2012). Mo'allefaha-ye dakheli-ye mo'asser bar siyasat-e khareji-ye Tajikestan [Domestic factors influencing foreign policy of Tajikistan]. *Central Asia and Caucasus Journal*, 18, 31-56.
- Badie, B., Berg-Schlosser, D., & Mor, L. (2014). Geopolitics. In M. Griffiths, *Encyclopedia of international relations and global politics* (A. Tayyeb, Trans.). Tehran: Nashr-e Ney. (Original work published 2005)
- Caucasus Studies Institute. (2016, March 16). Zairov: Parties have no role in determining Tajikistan's fate. Retrieved from ccsi.ir/vdci5raz.t1ap32bcct.html.
- Caucasus Studies Institute. (2017, August 27). European parliament criticizes Tajik constitutional referendum. Retrieved from ccsi.ir/vdcdkx0f.yt05n6a22y.html.
- Ezzati, E. (2012). *Zheopolitik [Geopolitics]*. Tehran: SAMT.
- Ezzati, E. (2012). *Zheopolitik dar qarn-e bist-o yek [Geopolitics in the 21st century]*. Tehran: SAMT.
- Fars News. (2016). Freedom of expression alarming in Tajikistan. Retrieved from <https://www.farsnews.com/news/13941107000631>.
- Ghaderi Najaf Abadi, A. (March 2003). Ahammiyat-e mantaghe-ye Darya-ye Khazar [The importance of the region of Caspian Sea]. *Kayhan*, p. 18.
- Hafeznia, M. (2011). *Osoul va mafahim-e zheopolitik [Geopolitical principles and concepts]*. Tehran: Beh Nashr.
- Hakim, H. (2017). *Zheopolitik-e Qafqaz va amniaat-e melli-ye Jomhuri-ye Eslami-ye Iran [Geopolitics of Caucasus and the national security of the Islamic Republic of Iran]*. Tehran: Khorsandi.
- Houghton, D. (2015). *Political psychology: Situations, individuals and cases*. (S. Abdolmaleki, Trans.) Tehran: Danje. (Original work published 2009)
- Jafari Valdani, A. (2009). *Zheopolitik-e jadid-e Darya-ye Sorkh va Khalij-e Fars [New geopolitics of the Red Sea and the Persian Gulf]*. Tehran: Ministry of Foreign Affairs.
- Jafari Valdani, A. (2009). *Ravabet-e khareji-ye Iran ba'ad az Enghelab-e Eslami [Iran's foreign relations after the Islamic Revolution]*. Tehran: Avaye Noor.
- Mojtahedzadeh, P. (2003). *Joghrafiya-ye siasi va siyasat-e joghrafiayi [Political geography and geopolitics]*. Tehran: SAMT.
- Rossiya Segodnya. (2016, March 6). Tajik army triples. Retrieved from <https://ir.sputniknews.com/opinion/201603061262633/>.